

ՀԱՅԿ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դասախոս
ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամ, փաստաբան

ՄԵՂԸՆ ՈՐՊԵՍ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆ

Հոդվածում ուսումնասիրվում է պայմանագրային մեղքի էությունն ու բովանդակությունը: Հիմնավորվում է, որ որպես պայմանագրային մեղքի գնահատման չափանիշ պետք դիտարկել ոչ թե սեփական գործողությունների և դրա հետևանքների նկատմամբ պարտապանի սուբյեկտիվ վերաբերմունքը, այլ պարտավորության պատշաճ կատարումն ապահովելու նպատակով նրա կողմից անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկելու հանգամանքը: Առաջարկվում է վերանայել գործարարների ընդհանուր՝ առանց մեղքի պատասխանատվության ռեժիմը և պայմանագրային պատասխանատվության շրջանակներում գործարարների մեղքը գնահատելիս առաջնորդվել ընդհանուր՝ պայմանագրային մեղքի գնահատման ընդհանուր չափանիշով:

Հիմնաբառեր - Պայմանագրային մեղք, պայմանագրային պատասխանատվություն, քաղաքացիական պատասխանատվություն, պարտավորության խախտում, պարտապան, ձեռնարկատիրական գործունեության սուբյեկտ, առանց մեղքի պատասխանատվություն, անհաղթահարելի ուժ, պարտապանի վեբահսկողություն, պատշաճ կատարում:

Ներածություն

Պայմանագրային պարտավորության խախտման համար քաղաքացիական պատասխանատվության կիրառումը ենթադրում է իրավական որոշակի պայմանների առկայություն, որոնց շարքում առանձնահատուկ նշանակություն ունի պարտապանի մեղքը: Մեղքի քաղաքացիական իրավական ինստիտուտի բացահայտումը պայմանագրային պատասխանատվության համատեքստում ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական կարևոր նշանակություն, քանի որ դրա առկայությունը կամ բացակայությունը կարող է ուղղակիորեն պայմանավորել պարտավորությունը խախտած անձի նկատմամբ պատասխանատվության միջոցների կիրառման հնարավորությունը:

Մեղքի՝ որպես պայմանագրային պատասխանատվության ծագման պայմանի ուսումնասիրությունը առանձնակի արդիականություն է ձեռք բերում հատկապես պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվության հարաբերակցության համատեքստում: Հանդիսանալով պայմանագրային պատասխանատվության համակարգի տարր՝ պայմանագրային մեղքը ենթադրաբար պետք է կրի պայմանագրային հարաբերությունների կարգավորման սկզբունքների ազդեցությունը: Պայմանագրային հարաբերություններում այդ գնահատումը պետք է իրականացվի կողմերի միջև ձևավորված կոնկրետ իրավական կապի և ստանձնած պարտավորությունների բովանդակության հաշվառմամբ: Նշված բացահայտելու համար անհրաժեշտ է պարզել, թե որքանով են մեղքի բովանդակությունը, դրսևորման ձևերը և դրա գնահատման չափանիշները պայմանավորված պայմանագրային պարտավորության բնույթով և ի՞նչ

ազդեցություն ունի հարաբերությունների պայմանագրային հիմքը մեղքի ինստիտուտի գործառության նշանակության և դրա գնահատման մեթոդաբանության վրա:

Պայմանագրային պատասխանատվության ոլորտում մեղքի գնահատումը պահանջում է մեղավորության ընդհանուր հայեցակարգի և պայմանագրային պատասխանատվության ծագման օբյեկտիվ հիմքերի հարաբերակցության ուսումնասիրություն, որի արդյունքում հնարավոր է դառնում պայմանագրային մեղքի առանձնահատկությունների ընդգծումը, ինչն էլ հանդիսանում է սույն աշխատանքի հիմնական նպատակը: Կատարված ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքներով վեր են հանվել պայմանագրային մեղքի հիմնական առանձնահատկությունները, դրանք ձևավորող պատճառական կապերը, որի հիման վրա առաջարկվել է առաջնորդվել պայմանագրային մեղքի գնահատման նոր չափանիշով, որի արդյունքում առավելապես հնարավոր կլինի պայմանագրային հարաբերությունների նկատմամբ կիրառելի ելակետային սկզբունքների գործողությունն ապահովել պայմանագրային հարաբերությունների ողջ շրջանում:

Հոդվածը բաղկացած է 1. Ներածությունից, որտեղ ներկայացվել է թեմայի արդիականությունը, գիտական նորությամբ, ուսումնասիրության նպատակները, 2. Հոդվածի մեթոդաբանությունից, որտեղ նկարագրվել են հետազոտության ընթացքում կիրառված մեթոդները, 3. Հետազոտության հիմնական մասից, որտեղ ներկայացվել են վերլուծությունն ու հետազոտության հիմնական արդյունքները, 4. Եզրակացությունից, որտեղ ամփոփվել են հետազոտության հիմնական արդյունքները և կա-

տարված հետևությունները 5. Գրականության ցանկից, որտեղ ներկայացվել են ուսումնասիրության ընթացքում օգտագործված տեսական, ինչպես նաև իրավակիրառ պրակտիկայի աղբյուրները:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը.

Հետազոտության արդյունքում կիրառվել են անալիզի, սինթեզի, ինդուկցիայի, դեդուկցիայի, իրավահամեմատական, պատմահամեմատական, ընդհանրացման մեթոդները:

Հետազոտության թեմայի քննարկումն ու արդյունքները.

Ընդունված է համարել, որ քաղաքացիական պատասխանատվության կիրառման համար պարտավորության խախտման հանգեցրած ոչ իրավաչափ վարքագիծը պետք է լինի մեղավոր: Մեղքի որպես պատասխանատվության պայմանի անհրաժեշտությունը փաստվել է դեռևս Հռոմեական իրավունքում: Հռոմեական իրավունքը տարբերակում էր մեղքի երկու ձև՝ անփութությունը (culpa) և կանխատեսված գործողությունները (dolus): Կարևոր է ընդգծել նաև, որ պայմանագրային վնասների հատուցում պահանջելիս մեղքի առկայության պահանջը միջնադարյան և վաղ նոր ժամանակների եվրոպական իրավունքում (jus commune) զբաղեցրել է կենտրոնական տեղ, որի հիման վրա մշակվել են մեղքի տարբեր աստիճաններ (dolus, culpa lata, culpa levis, culpa levissima)², և փորձ կատարել այն օգտագործել որպես մեկնարկային կետ տարբերակված փոխհատուցման համակարգ նախատեսելու համար:

Ժամանակակից քաղաքացիական իրավունքի տեսությունը մեղքը առավելապես բնութագրում է որպես անձի ընկալումը և վերաբերմունք իր գործողությունների և դրա հետևանքների նկատմամբ, որը սովորաբար դրսևորվում է դիտավորությամբ և անզգուշությամբ: Դիտավորության դեպքում անձը գիտակցական և կամային մակարդակներում նպատակաուղղված վարք է ցուցաբերում հակիրճակալ գործողությունների և դրա հետևանքների նկատմամբ: Անզգուշության պարագայում բացակայում է կամային բաղադրիչը՝ անձը չի ցանկանում հակաիրավական գործողության և դրա հետևանքների վրա հասնելը, սակայն գիտակցական մակարդակում չի ցուցաբերում բավարար շրջահայացություն և հետևողականություն սեփական պարտականությունների նկատմամբ: Այն, թե տվյալ դեպքում ոչ իրավաչափ վարքագիծը արդյունք է դիտավորության, թե անզգուշության (անփութության) գնահատվում է յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում:

Հետաքրքրական է, որ մեղքի ազդեցությունը ոչ իրավաչափ վարքագծի արդյունքում առաջացող

իրավական հետևանքների վրա տարբեր իրավական համակարգերում չունի միևնույն ազդեցությունը:

Մեղքի հայեցակարգը գերազանցապես փոխառվել է Գերմանական իրավունքի և վերջինիս առնչակից մայրցամաքային իրավական համակարգերի կողմից և շարունակում է հանդիսանալ պարտապանի պատասխանատվության անկյունաքարը նույնիսկ 2002թ. քաղաքացիական օրենսդրության փոփոխություններից հետո: Մասնավորապես Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսգրքի 280(1)-րդ պարագրաֆի համաձայն՝ պարտապանը պատասխանատվություն չի կրում, եթե պատասխանատու չէ պարտավորության խախտման համար, իսկ 276-րդ պարագրաֆի համաձայն վերջինս պատասխանատու է մեղքի առկայության դեպքում՝ կա՛մ դիտավորության (Vorsatz) կա՛մ շրջահայացության բացակայության ձևով (Fahrlässigkeit): Միևնույն ժամանակ, առանձին դեպքերում Գերմանական քաղաքացիական օրենսգիրքը նախատեսում է «օբյեկտիվ պատասխանատվություն»: Մասնավորապես՝ պարտապանը պատասխանատվություն է կրում այն անձանց մեղքի համար, որոնք ներգրավվել են իր կողմից՝ պարտավորությունը կատարելու համար:

Կարևոր է արձանագրել նաև, որ հոգածության և շրջահայացության աստիճանը, որը գնահատվում է մեղքի առկայությունը որոշելիս, գնահատվում է օբյեկտիվորեն, այն է՝ վնասները հատուցելու վերջինիս պատասխանատվությունը որևէ կերպ կախված չէ նրանից վերջինս կարող է արդյոք անձնապես պատասխանատու լինել կատարվածի համար:

Անգլիական ընդհանուր իրավունքը համարվում է Գերմանական մոտեցմանը հակադիր մոտեցում, համաձայն որի՝ որպես ընդհանուր կանոն պարտապանը պատասխանատու է պարտավորության խախտման համար բոլոր դեպքերում և եթե վերջինս ցանկանար, ապա պայմանագրով կարող էր կանխատեսել և սպիանափակել նման պատասխանատվությունը:

Ֆրանսիական իրավունքում մեղքի առկայության պահանջը կախված է պարտավորության բնույթից, առկա է կոնկրետ արդյունքի հասնելու պարտավորության առկայություն (obligations de résultat) կամ ընդհանուր բնույթի պարտավորություն ձեռնարկել հնարավոր բոլոր միջոցները, առավելագույն ջանքերը պարտավորությունը կատարելու համար (obligations de moyens): Վերջին դեպքում պարտատերը խախտման համար վնասների հատուցում պահանջելիս պարտավոր է ապացուցել, որ պարտապանը եղել է մեղավոր: Եթե որոշակի արդյունքի հասնելու պարտավորությամբ պարտապանը չի հասնում պայմանավորված արդյունքին, ապա վերջինս կարող է խուսա-

փել պատասխանատվությունից ապացուցելով, որ պարտավորության կատարման խոչընդոտները արդյունք են եղել անհաղթահարելի ուժի «force majeure» կամ պատահականության «cas fortuit»: Հատկանշական է, որ 2016թ. հոկտեմբերի 1-ից ուժի մեջ մտած փոփոխությունների արդյունքում նախատեսվել է, որ Պարտապանը, համապատասխան դեպքերում, պարտավոր է հատուցել պարտավորությունը չկատարելու կամ ուշացումով կատարելու հետևանքով պատճառված վնասները, եթե միայն չապացուցի, որ պարտավորության կատարումը կանխվել է անհաղթահարելի ուժի (ֆորս-մաժորի) ազդեցության հետևանքով¹⁰:

Անշուշտ դասական ընկալմամբ մեղքը՝ դիտավորությունը և անփութությունը (կոպիտ կամ հասարակ) ցանկացած վարքագծի անքակտելի մասն են: Ոչ իրավաչափ գործողությունը կամ անգործությունը, անկախ նրանից ինչպիսի իրավահարաբերության շրջանակներում են արտահայտվում, անխուսափելիորեն արտահայտվում են սուբյեկտի դիտավորության կամ անզգուշությամբ: Մակայն կարևոր է հաշվի առնել, որ այն դեպքում, երբ մեղքի առկայությունը հանդիսանում է կոնկրետ իրավական հետևանքների առաջացման նախապայման, մեղքի իրավական բովանդակությունը գնահատելիս կարևոր և էական է նաև կոնկրետ իրավահարաբերության բնույթը: Այլ կերպ ասած՝ ոչ իրավաչափ վարքագիծը դրսևորվում է կոնկրետ իրավահարաբերության շրջանակներում, որտեղ կողմերի պարտավորությունների բովանդակությունը չի կարող օտարվել դրանք չպահպանելու արդյունքում նույն կողմի համար վրա հասնող իրավական հետևանքների պայմանների գնահատման չափանիշներից:

Այս առումով պայմանագրային պարտավորությունների խախտման համար պատասխանատվություն կիրառելիս, անհիմն չի թվում հարցադրումը, թե ո՞րքանով է արդյունավետ պայմանագրային պատասխանատվության կիրառելիս մեղքի առկայությունը կամ բացակայությունը գնահատել դրա դրսևորման կոնկրետ ձևով՝ դիտավորությամբ կամ անզգուշությամբ առկայությամբ (թեկուզև հակադարձ կանխավարկածով): Որքանով է նպատակահարմար պարտավորությունը գիտակցված և պատասխանատու կերպով ստանձնած պարտապանի կողմից այն չկատարելու իրավական հետևանքները փոխկապակցել հանգամանքի հետ թե արդյո՞ք վերջինիս դրանք չի պահպանել դիտավորությամբ, թե սեփական պարտավորությունների նկատմամբ ցուցաբերել է անփութություն:

Կարևոր է նկատել, որ կողմերի փոխադարձ իրավունքներ և պարտականություններ ստանձնելու կամահայտնությունը, իր հերթին ենթադրում է ողջամիտ ռիսկերի հաշվառման պարտականու-

թյուն: Այն պահանջում է պատասխանատու և կանխատեսելի համեմատություն մի կողմից առկա հնարավորությունների և հասանելի ռեսուրսների, մյուս կողմից՝ ստանձնվող պարտավորությունների, դրանց կատարման համար անհրաժեշտ միջոցների, գործադրվելիք ջանքերի միջև: Նշվածը պարտավորեցնում է պարտապանին, իսկ պարտատիրոջը տալիս է լեգիտիմ ակնկալիք՝ վստահել նման պարտավորությանը դրանից բխող հետևանքներով: Իսկ մեղքի և պարտավորության պայմանագրային բնույթի միջև առկա կապը հաշվի չառնելը ստեղծում է վերոգրյալ իրավական իրողությունը անտեսելու վտանգ: Պայմանագրային հարաբերություններում մեղքի բովանդակությունը պարտապանի սուբյեկտիվ վերաբերմունքով կամ ընկալումներով պայմանավորելը կարող է չլինել արդար, քանի որ նախքան պարտավորության խախտումը վերջինս գնահատել և ստանձնել է կոնկրետ վարքագիծ դրսևորելու պարտավորություն և այն չպահպանելու հետևանքները կրելու ռիսկ, որին պարտատերը վստահելու իրավունք ունի: Այն դեպքում երբ նախքան իրավախախտումը որոշակի և կանխատեսելի կերպով առարկայացել է պարտապանի վարքագիծը, հետագայում պարտավորությունը չկատարելու հիմքում ընկած հանգամանքները միայն պարտապանի՝ սեփական վարքագծի սուբյեկտիվ ընկալումներին թողնելը խախտում է պարտատիրոջ շահերը: Հատկանշական է, որ որքան էլ պարտապանի՝ սեփական վարքի նկատմամբ սուբյեկտիվ վերաբերմունքը ամեն դեպքում գնահատվում է օբյեկտիվ դիտանկյունից, ստացվում է, որ գնահատման ելակետը ենթադրյալ իրավախախտ պարտապանի սուբյեկտիվ ընկալումն է՝ սուբյեկտիվ կողմը: Հետևաբար՝ պայմանագրային պարտավորության խախտման դեպքում պարտապանի մեղքի առկայությունը նման բովանդակությամբ որոշելու պարագայում, նույնիսկ հակադարձ կանխավարկածով (մեղքի բացակայությունը պետք է ապացուցի պարտապանը)՝ պարտապանի համար ստեղծում է ավելորդ հնարավորություն քննարկման առարկա դարձնել պարտավորության խախտման հանգամանքները սուբյեկտիվ տեսանկյունը: Նման անհարկի հնարավորությունն իր հերթին, անթույլատրելի առիթ է պարտապանի համար խուսափելու պատասխանատվությունից, միաժամանակ, չարդարացված ռիսկեր՝ պարտատիրոջ համար:

Պայմանագրային պատասխանատվության հարաբերություններում մեղքի գնահատման կրավորական տրամաբանությանը՝ ապացուցել որ առկա չէ մեղք (դիտավորություն կամ անզգուշություն), փոխարինում է ակտիվ գնահատման չափորոշիչը, երբ իրավախախտ կողմը ըստ էության ապացուցում է, որ խախտումը արդյունք է իր վերահսկողությունից դուրս գտնվող խոչընդոտի: Վերահսկողու-

թյուն իրականացնելու և ակտիվ գործելու ընդհանուր պարտականությունը անհամեմատ ավելի լայն է մեղքի՝ վերոնշյալ բովանդակությունից, քանի որ այն անխուսափելիորեն ընդգրկում է ոչ միայն պարտապանի անփութություն կամ դիտավորություն չցուցաբերելու բացասական պայմանի արձանագրումը, այլև ներառում է անհրաժեշտ հոգածություն ցուցաբերելու, բավարար փութաջանություն ապահովելու և իրենից կախված բոլոր հնարավոր միջոցները ձեռնարկելու անհրաժեշտությունը՝ ապահովելու իր իսկ կողմից ստանձնած պարտավորության պատշաճ կատարումը: Արդյունքում, չի բացառվում իրավիճակ, երբ պարտավորության խախտումը տեղի ունենա կոնկրետ պարտապանի մեղքի բացակայության պայմաններում, սակայն իրավասխատման պատճառ կամ առիթ հանդիսացած հանգամանքները գտնվեն պարտապանի ողջամիտ վերահսկողության շրջանակներում: Արդյունքում պարտապանի մեղքը ոչ թե նրա հոգեբանական վերաբերմունքն է իր գործողությունների և դրա հետևանքների նկատմամբ, այլ պարտապանի ուղղակի պարտավորությունը ձեռնարկել իր վերահսկողության տիրույթում գտնվող բոլոր հնարավոր միջոցները պարտավորության պատշաճ կատարումն ապահովելու համար: Պատասխանատվության ռեժիմը պետք է առավել խիստ լինի այն կողմի նկատմամբ, որը գիտակցաբար և ուղղորդված ստանձնել է ռիսկեր և, հետևաբար, կարող էր պատրաստվել պայմանագրով նախատեսված պարտավորությունների կատարմանը և խուսափել բոլոր վնասակար հետևանքներից՝ Պարտապանը պայմանագրի կնքելու պահին սեփական գործողությունների և դրա հետևանքների մասին իր սուբյեկտիվ վերաբերմունքը տեղափոխում է պայմանագրի կնքման փուլ՝ հավաստելով կոնկրետ վարքագիծ դրսևորելու խոստումը:

Հարկ է արձանագրել, մասնավոր և պայմանագրային իրավունքի վերաբերյալ միջազգային և տարածաշրջանային ուիֆիկացիոն աղբյուրներ ևս նախատեսում են պայմանագրային մեղքի տարբերակված բովանդակությունը: Այսպես, Եվրոպական պայմանագրային իրավունքի սկզբունքների¹² 8:108 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Պարտավորության չկատարումը կարող է արդարացվել, եթե կողմը ապացուցի, որ դա պայմանավորված է իր վերահսկողությունից դուրս գտնվող խոչընդոտով, և որ պայմանագրի կնքման պահին ողջամտորեն չէր կարելի ակնկալել, որ նա հաշվի կառնի այդ խոչընդոտը կամ կխուսափի կամ կհաղթահարի այդ խոչընդոտը կամ դրա հետևանքները: Համանման կանոն նախատեսված է նաև Ապրանքների միջազգային առուվաճառքի պայմանագրերի մասին ՄԱԿ կոնվենցիայի 74 հոդվածով¹³, Միջազգային առևտրային պայմանագրերի սկզբունքների (Ունիդրուայի սկզբունքներ)¹⁴ 7.4.1 և 7.1.7 հոդվածա-

ներով:

ՀՀ իրավական համակարգում մեղքը հանդիսանում է քաղաքացիական պարտավորությունը խախտելու համար պատասխանատվության անհրաժեշտ պայման: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի (այսուհետ նաև՝ ՔՕ)¹⁵ «Պարտավորությունը խախտելու համար պատասխանատվության հիմքերը» վերտառությամբ 417-րդ հոդվածը, որը զետեղված է ՔՕ-ի՝ «Պատասխանատվությունը, պարտավորությունները խախտելու համար» 26-րդ գլխում և «Ընդհանուր դրույթներ պարտավորության մասին» վերտառությամբ և ցանկացած տեսակի և ցանկացած հիմքից ծագած (պայմանագրային, թե արտապայմանագրային) պարտավորություններին վերաբերելի 6-րդ բաժնում, սահմանում է որ պարտապանը պարտավորությունը չկատարելու և (կամ) անպատշաճ կատարելու համար պատասխանատու է մեղքի առկայության դեպքում, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով:

Պարտապանը ճանաչվում է անմեղ, եթե ապացուցում է, որ ինքը պարտավորությունը պատշաճ կատարելու համար ձեռնարկել է իրենից կախված բոլոր միջոցները:

Մեղքի բացակայությունն ապացուցում է պարտավորությունը խախտած անձը:

Ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը չկատարած կամ անպատշաճ կատարած անձը պատասխանատվություն է կրում, եթե չապացուցի, որ պատշաճ կատարումն անհնար է եղել անհատթահարելի ուժի, այսինքն՝ տվյալ պայմաններում արտակարգ և անկանխելի հանգամանքների հետևանքով, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով: Նման հանգամանքներ չեն, մասնավորապես, պարտականությունների խախտումը պարտապանի կոնտրադենտների կողմից, շուկայում անհրաժեշտ ապրանքների կամ պարտապանի մոտ անհրաժեշտ դրամական միջոցների բացակայությունը:

Պարտավորությունը դիտավորյալ խախտելու համար պատասխանատվությունը վերացնելու կամ սահմանափակելու մասին նախապես կնքված համաձայնությունն առաջինը է:

Վերոգրյալի հետ մեկտեղ, ՔՕ-ի 1058-րդ հոդվածը, որը կանոնակարգում է վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած և քաղաքացու անձին կամ գույքին, ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասի հատուցման հարաբերությունները, սահմանում է, որ վնաս պատճառած անձն ազատվում է այն հատուցելուց, եթե ապացուցում է, որ վնասն իր մեղքով չի պատճառվել: Օրենքով կարող է նախատեսվել վնասի հատուցում՝ վնաս պատճառողի մեղքի բացակայությամբ:

Արդյունքում, ՀՀ-ում, որպես ընդհանուր կանոն, մեղքը հանդիսանում քաղաքացիական պատասխանատվության, այդ թվում նաև՝ վնասների

հատուցման պարտադիր պայման՝ անկախ նրանից վնասը պատճառվել է պայմանագրային պարտավորության խախտման, թե դեղիկտային իրավախախտման արդյունքում: Ավելորդ չէ արձանագրել, որ հայրենական օրենսդրությամբ վերագրյալ հողվածները հանդիսանում են քաղաքացիաիրավական մեղքի օրենսդրական հիմնական կանոնակարգումները: Մնացած դեպքերում Օրենսդիրը բավարարվել է միայն մեղքի առկայության կամ բացակայության, ինչպես նաև առանձին դեպքերում դրա դրսևորման ձևերի մասին նշումներով¹⁶:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, մի շարք որոշումներում անդրադառնալով վնասների հատուցման համար անհրաժեշտ պայմանների առկայությանը և քաղաքացիաիրավական մեղքի բովանդակությանը, արձանագրել է, որ մեղքը *վնաս պատճառած անձի սուրյեկտիվ վերաբերմունքն է իր ոչ օրինաչափ գործողության (անգործության) և առաջացած հետևանքի՝ վնասի նկատմամբ, ինչը կարող է դրսևորվել թե՛ դիտավորության և թե՛ անգոյություն ձևով*:

Ընդ որում, վնասի հատուցման հարաբերություններում գործում է վնաս պատճառած անձի մեղավորության կանխավարկածը, քանի դեռ վերջինս չի ապացուցել վնաս պատճառելու հարցում իր մեղքի բացակայությունը: Օրենքով նախատեսված դեպքերում պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունը կարող է վրա հասնել նաև վնաս պատճառող անձի մեղքի բացակայության պարագայում:

Կարևոր է արձանագրել նաև, որ նշված դիրքորոշումը հավասարապես կիրառելի է համարվում է ինչպես արտապայմանագրային, այնպես էլ պայմանագրային պարտավորությունների խախտման արդյունքում պատճառված վնասների հատուցման դեպքում: Թիվ ԵԱՆԴ/2914/02/17 քաղաքացիական գործով Վճռաբեկ դատարանը ուղղակիորեն անդրադառնալով հարցին, թե *պատճառված վնասի հատուցման համար սահմանված նյութաիրավական պայմանները (վնասի առկայություն, ոչ օրինաչափ վարքագիծ, վնասի և ոչ օրինաչափ գործողության միջև պատճառահետևանքային կապ, պարտապանի մեղք) գործում են պայմանագրային պարտավորություններից առաջացող վնասների հատուցման հարաբերությունների նկատմամբ, թե՞ ոչ արձանագրել է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 417-րդ հոդվածի 3-րդ կետով օրենսդիրը նախատեսել է մեղքի բացակայության պարագայում պարտավորությունը խախտած անձի պատասխանատվությունը, եթե պարտավորությունը բխում է ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացումից: Նշված իրավանքումի համաձայն՝ ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը չկատարած կամ անպատշաճ կատարած անձը պատասխա-*

նատվորություն է կրում, եթե չապացուցի, որ պատշաճ կատարումն անհնար է եղել անհադրահարելի ուժի, այսինքն՝ տվյալ պայմաններում արտակարգ և անկանխելի հանգամանքների հետևանքով, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով:

Մինչդեռ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածն ուղղված է վնաս պատճառելուց ծագած պարտավորությունների կարգավորմանը: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 417-րդ և 1058-րդ հոդվածները կարգավորում են վնասի հատուցման տարրեր և ինքնուրույն հարաբերություններ: Մասնավորապես, առաջինով կարգավորված է վնասի՝ որպես պայմանագրային պարտավորությունների խախտման արդյունքների հատուցումը, իսկ երկրորդով կարգավորված է վնասի՝ որպես արտապայմանագրային պարտավորական հարաբերությունների ծագման հիմքի հատուցումը: Հետևաբար, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածը՝ որպես արտապայմանագրային պատասխանատվություն սահմանող նորմ, կիրառելի չէ այն դեպքերի նկատմամբ, երբ վնասն առաջացել է պայմանագրային պարտավորությունները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու հետևանքով:

Միաժամանակ, Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարել ընդգծել, որ այն դեպքում, երբ պայմանագրային հարաբերությունների առկայության պայմաններում վնասի հատուցումը կարգավորված չէ պայմանագրի դրույթներով և պայմանագրերի տվյալ տեսակին վերաբերող քաղաքացիական օրենսդրությամբ, դրա նկատմամբ կիրառելի են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածը և ՀՀ վճռաբեկ դատարանի որոշումներով արտահայտված իրավական դիրքորոշումները՝ պատճառված վնասի համար պատասխանատվության պայմանների, դրանց առկայության կամ բացակայության ապացուցման բեռի բաշխման հարցերի վերաբերյալ¹⁸:

Փաստացի, վճռաբեկ դատարանը արձանագրել է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվության համար նախատեսել է տարբերակված կարգավորման ռեժիմ, սակայն այնքանով, որ քանով պայմանագրային հարաբերությունների վնասի հատուցումը կարգավորված չէ պայմանագրի դրույթներով և պայմանագրերի տվյալ տեսակին վերաբերող քաղաքացիական օրենսդրությամբ, ապա դրանց նկատմամբ կիրառելի են արտապայմանագրային հարաբերություններում վնասների հատուցման վերաբերյալ կանոնները և դրանց վերաբերյալ վերը հիշատակված Վճռաբեկ դատարանի իրավական մեկնաբանությունները: Ստացվում է, որ արտապայմանագրային պատասխանատվության հարաբերություններում վնասների

հատուցման վերաբերյալ կանոնները և դրանց վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի իրավական մեկնաբանությունները կիրառելի չեն միայն այն դեպքում, երբ վնասների հատուցման հարաբերությունները կարգավորված են կա՛մ պայմանագրերի կոնկրետ տեսակի վերաբերյալ կանոններով կա՛մ հենց պայմանագրով:

Նշվածի կապակցությամբ նախ և առաջ հարկ ենք համարում նշել, որ տվյալ պարագայում ԲՕ-ի 417-րդ հոդվածի կիրառման շրջանակը չի սահմանափակվում միայն վնասների հատուցման հարաբերություններով, այն փաստացի կիրառելի է Պարտավորությունը խախտելու համար պատասխանատվության այլ տեսակների՝ տուժանքի բռնագանձման նկատմամբ ևս: Բացի դա, հատկանշական է, որ եթե նույնիսկ հարաբերակցությունը սահմանափակենք միայն վնասների հատուցման պայմանների շրջանակներում, ապա հարցը վերբերում է վնասների՝ քաղաքացիական պատասխանատվության կիրառման պայմաններին, ինչը մեր խորհին համոզմամբ ո՛չ պայմանագրի առանձին տեսակները կանոնակարգող քաղաքացիական նորմերի և ո՛չ էլ առավել ևս պայմանագրի կարգավորման առարկայի տիրույթում է: Նշվածն առավելապես պատասխանատվության ընդհանուր դրույթների կարգավորման առարկայի հարց է: Մեր համոզմամբ նման մեկնաբանությունը առավելապես «արադարացում է» պայմանագրային պատասխանատվության նկատմամբ արտապայմանագրային պատասխանատվության վերաբերյալ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածի կիրառումը:

Արդյունքում, ՀՀ իրավական համակարգում գործում է մի իրավիճակ, երբ արձանագրվել է պայմանագրային և արտապայմանագրային վնասների տարանջատված կարգավորման միտումը, պայմանագրային վնասների հատուցման համար անհրաժեշտ պայմանների վերաբերյալ իրավակարգավորման բացակայությունը, որի պայմաններում դրանց նկատմամբ կիրառելի են արտապայմանագրային վնասի հատուցման վերաբերյալ կանոնները և դրանց վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի իրավական մեկնաբանությունները, որպես միակ հնարավոր բացառություն սահմանելով այն դեպքերը, երբ պայմանագրի կոնկրետ տեսակի վերաբերյալ կանոններով առկա կլինի նման կարգավորում (ինչը փաստացի առկա չէ) կամ ապագայում կողմերը նշված հարցը կկարգավորեն պայմանագրով՝ փոխադարձ համաձայնությամբ: Նշվածը իրավական որոշակիության պահանջներին համապատասխանելու և կանխատեսելիության տեսանկյունից նշված իրավիճակը ամենացանկալին չէ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ պայմանագրային պատասխանատվության պայման-

ների տարբերակված կարգավորումների բացակայության մասին խոսելիս, անհրաժեշտ է արձանագրել, որ թեև ԲՕ-ի 417-րդ հոդվածով ուղղակի և բառացի սահմանված չէ դրա՝ պայմանագրային պատասխանատվությանը վերաբերելու մասին, սակայն մեր համոզմամբ, մեղքի մասով, 417-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ պարբերությունը սահմանում է պայմանագրային մեղքի ընդհանուր, ղեկիկտային մեղքի ընկալումից տարբերվող բովանդակությունը, ինչն անտեսվել է ՀՀ իրավակիրառ պրակտիկայի կողմից:

Մասնավորապես 417-րդ հոդվածի 1-ին մասը, սահմանելով, որ ամեն դեպքում պարտապանը պարտավորությունը խախտելու համար պատասխանատվություն է կրում մեղքի առկայության դեպքում, սահմանում է մեղքի գնահատման տարբերակված չափանիշ՝ այն է. *պարտապանը ճանաչվում է անմեղ, եթե ապացուցում է, որ ինքը պարտավորությունը պատշաճ կատարելու համար ձեռնարկել է իրենից կախված բոլոր միջոցները*:

Այսինքն, պարտավորության խախտման արդյունքում մեղքի բացակայության գնահատման չափանիշը պարտապանի կողմից իրենից կախված բոլոր միջոցները ձեռնարկելու հանգամանքն է: Եթե այլ դիտանկյունից, ապա պարտապանը կարող է ճանաչվել անմեղ միայն այն դեպքում, երբ պարտավորության խախտումը տեղի է ունեցել իրենից չկախված հանգամանքների կամ որ նույնն է՝ իր վերահսկողությունից դուրս գտնվող հանգամանքների պատճառով: Նշվածի անտեսման արդյունքում, ղեկիկտային մեղքի գնահատման կանոնները արհեստականորեն կիրառելի են համարվել պայմանագրային մեղքի բովանդակության գնահատման նկատմամբ, այն դեպքում, երբ պայմանագրային հարաբերություններում մեղքի գնահատման ստանդարտը ոչ թե անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է իր գործողությունների և դրա հետևանքների նկատմամբ, որն արտահայտվում է դիտավորության կամ անգգոշության ձևով, այլ պարզ հանգամանքն այն մասին, որ պարտապանը պետք է ապացուցի, որ պարտավորության խախտումը և խախտման պատճառ դարձած հանգամանքները դուրս են եղել իր վերահսկողության սահմաններից՝ անկախ դրանց նկատմամբ իր վերաբերմունքից, ընկալումից, սուբյեկտիվ հնարավոր գործոններից:

Միևնույն ժամանակ, օրենսդիրը առանց մեղքի պատասխանատվության կանխավարկած է նախատեսել ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը չկատարած կամ անպատշաճ կատարած անձի համար սահմանելով, որ *ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը չկատարած կամ անպատշաճ կատարած անձը պատասխանատվություն է կրում, եթե չապացուցի, որ պատ-*

շած կատարումն անհնար է եղել անհաղթահարելի ուժի, այսինքն՝ տվյալ պայմաններում արտակարգ և անկանխելի հանգամանքների հետևանքով, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով:

Վերոգրյալի համատեքստում հարկ է նշել, որ «պայմանագրային մեղքի» սկզբունքից ձեռնարկատիրական գործունեության սուբյեկտների համար ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը խախտելու համար սահմանված բացառությունը լրացուցիչ քննարկման անհրաժեշտություն է առաջացնում արդեն ներպայմանագրային պատասխանատվության ռեժիմների սահմանազատման տեսանկյունից, այնքանով, որքանով եթե օրենքով կամ պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ, ապա ձեռնարկատիրական (գործարարական) գործունեության սուբյեկտների պարագայում անհաղթահարելի ուժը հանդիսանում է պատասխանատվությունը բացառող անհրաժեշտ պայման և վերջիններս պատասխանատվություն են կրում առանց մեղքի: Նշվածը վերահաստատել է նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանը՝ արձանագրելով, որ մեղքի՝ որպես պատասխանատվության պարտադիր պայմանի առկայության մասին կանոնը կրում է դիսպոզիտիվ բնույթ, քանի որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 417-րդ հոդվածում օրենսդիրը բացառություն է նախատեսել այն դեպքերի համար, երբ քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը կարող է վրա հասնել անկախ մեղքի առկայությունից, դրանք են՝ օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ նախատեսված դեպքերը: Օրենքով նախատեսված դեպք է, օրինակ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 417-րդ հոդվածի 3-րդ կետի իրավակարգավորումը, որի մեկնաբանությունից բխում է, որ եթե անձը պարտավորությունը չի կատարել կամ անպատշաճ է կատարել ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս, ապա պատասխանատվությունը վրա է հասնում անկախ նրա մեղքի առկայությունից: Ընդ որում, օրենսդրի կողմից նման տարբերակված մոտեցում դրսևորելը արդարացված է, քանի որ ձեռնարկատիրական գործունեությունն իրականացվում է շահույթ (եկամուտ) ստանալու նպատակով և հետևաբար ենթադրվում է, որ նման դեպքերում բացասական հետևանքների համար պատասխանատվությունը պետք է իր վրա վերցնի հենց ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող անձը: Այսինքն՝ ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող անձինք՝ որպես գույքային հարաբերություններում սեփական ռիսկով գործող, գործարարության համապատասխան ոլորտում մասնագիտացված սուբյեկտներ, պարտավորությունները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար պատասխանատվության են ենթարկվում անկախ մեղքի առկայությունից:

Հատկանշական է նաև, որ գործարարների առանց մեղքի պատասխանատվության վերաբերյալ կանոնը, առանձին դեպքերում, պատճառաբանվում է նաև գործարարների արհեստավարժ լինելու հանգամանքով:

Փաստացի ստացվում է, որ գործարարը, ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը չկատարելու կամ անպատշաճ կատարելու դեպքում, պատասխանատվություն է կրում է իր վերահսկողությունից դուրս գտնվող, սակայն անհաղթահարելի ուժ չհանդիսացող հանգամանքների հետևանքների համար: Չբացառելով կոնկրետ իրավահարաբերության (պայմանագրային կամ արտապայմանագրային) շրջանակներում ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս գործարարական գործունեության սուբյեկտի՝ առանց մեղքի պատասխանատվություն նախատեսելու հնարավորությունը, այնուամենայնիվ կարծում ենք, որ միայն գործարարական գործունեության սուբյեկտ լինելու չափանիշով առանց մեղքի պատասխանատվության մասին ընդհանուր կանոն սահմանելը անհամաչափ է մի քանի պատճառով: Նախ և առաջ, հատկանշական է, որ գործարարը քաղաքացիական շրջանառության մեջ, ի տարբերություն այլ սուբյեկտների, գործում է առավել մեծ ռիսկով, որն ունի ոչ թե զուտ իրավական, այլ առաջնահերթ տնտեսական բովանդակություն: Այլ խոսքով գործարարական գործունեության իրավական ռիսկերը, որպես կանոն, բխում են հենց տնտեսական գործունեությունից և ածանցված են դրանցից: Նշված ռիսկերը գործարարության անքակտելի տարրն են, որոնք էլ բնորոշում են գործարարության էությունն ու բնույթը: Սակայն կարևոր է նկատել, որ որքան էլ նշված ռիսկերը հատուկ լինեն գործարարությանը, իրավական կանոնակարգումները ողջամիտ հավասարակշռելու փոխարեն դրանք չպետք է բազմապատկեն՝ ստեղծելով այնպիսի իրավիճակ, երբ նույն պայմանագրային հարաբերության սուբյեկտ գործարարը, որն արդեն առավել ռիսկային գտնում է, պատասխանատու լինի հանգամանքների համար, որոնց համար նույն պայմանագրային հարաբերության, սակայն գործարար չհանդիսացող սուբյեկտը պատասխանատու լինել չի կարող:

Այլ կերպ ասած՝ գործարարական գործունեությունը փաստացի և առավելապես իրացվում է հենց հատուցելի պայմանագրերի միջոցով, իսկ պայմանագրային մեղքի գործողության պայմաններում պայմանագրային հարաբերություններում գործարարի համար առավել խիստ պատասխանատվություն նախատեսելու անհրաժեշտությունը արդարացված չի թվում: Նման եզրահանգումը պայմանավորված է պայմանագրային տարբերակված մեղքի տրամաբանական հենքում ընկած պատճառներով, այնքանով, որքանով հատուցելի պայ-

մանագրի կողմ հանդիսացող կողմը, լինի գործարար, թե ոչ, գիտակցում և ստանձնում է պարտավորությունները նույն կերպ, որպիսի պայմաններում անարդար է գործարարի համար նախատեսել առանց մեղքի պատասխանատվություն միայն այն պատճառով, որ վերջինիս գործունեությամբ զբաղվում է պարբերաբար և նույն պայմանագրից կնքում է առավել հաճախ: Այլ խոսքով առանց մեղքի պատասխանատվության գաղափարի գործնականում որևէ կերպ չի հատվում պայմանագրի կողմի արհեստավարժության հետ, քանի որ մեղքը, որպես պատասխանատվության անհրաժեշտ պայման գործում է յուրաքանչյուր դեպքում անհատապես՝ կախված կոնկրետ հանգամանքներից: Եվ միայն այն, որ գործարարը նախքան կոնկրետ իրավիճակը համանման պայմանագիր կնքել է ավելի շատ քանակով, նշվածը չի կարող բովանդակային պատճառաբանություն հանդիսանալ, գործարարին անհիմն պատասխանատվության ենթարկելու համար մի իրավիճակում, որտեղ վերջինս պայմանագրային մեղք չունի: Շուկայական տնտեսության պայմաններում գործարարական գործունեությունն է տնտեսության շարժիչ ուժը: Ուստի, երբ գործարարությունն ինքնին խթանվում է պետության կողմից, գործարարի համար նման իրավական ռեժիմ նախատեսելը ընդունելի չէ, նամանավանդ, որ պայմանագրային մեղքի վերոգրյալ բովանդակությունը ապահովում է պայմանագրի կողմերի պրոակտիվ վարքը, նրանց՝ պարտավորությունը պատշաճ կատարելու համար միջոցներ ձեռնարկելու ընդհանուր պարտավորությունը:

Բացի նշվածը, զուտ իրավական տեսանկյունից, անհաղթահարելի ուժի վերաբերյալ բացառությունը բավարար չի կարող լինել պարտապան գործարարի անհարկի պատասխանատվությունը և պարտատիրոջ անհիմն հարստացումը բացառելու համար, քանի որ ԶՕ-ի համաձայն՝ անհաղթահարելի ուժ են հանդիսանում իրենց բնույթով բացառիկ, արտակարգ և անկանխելի հանգամանքներ, որոնք չեն կարող չեզոքացնել առօրյա, մշտական, կանոնավոր գործունեության ընթացքում հավանական իրավիճակները, երբ պարտավորության խախտումը արդյունք չէ անհաղթահարելի ուժի, սակայն նման հետևանքները ևս գտնվում են գործարար պարտապանի պայմանագրային վերահսկողության շրջանակներից դուրս: Անհաղթահարելի ուժ հանդիսացող հանգամանքների և գործարարի պայմանագրային վերահսկողության միջև առկա է պատասխանատվության վակում, որը անհարկի կրում է գործարարը:

Հետևաբար, գտնում ենք, որ որպես ընդհանուր կանոն գործարարական գործունեության սուբյեկտների համար ևս պետք է գործի ըստ պայմանագրային մեղքի պատասխանատվության կանոնը, իսկ գործունեության բնույթով պայմանավոր-

ված առանձնահատուկ դեպքերը, երբ պահպանվող շահի կարևորության կամ գործարարական գործունեության ոլորտային առանձնահատկություններով պայմանավորված անհրաժեշտ է նախատեսել առանց մեղքի պատասխանատվություն, այն պետք է կենսագործել հատուկ կանոնների ուժով: Այդպիսի օրինակ կարող է լինել գործարարական գործունեության ընթացքում անձի կյանքին կամ առողջությանը վնաս պատճառելը, առավել վտանգի աղբյուրի կապակցությամբ կնքված գործարքներից բխող պատասխանատվության դեպքերը և այլն:

Գտնում ենք նաև, որ անհաղթահարելի ուժի վերաբերյալ կարգավորումները ինքնուրույն պետք է զետեղել քաղաքացիական պատասխանատվության վերաբերյալ ընդհանուր դրույթներում՝ դրա բովանդակությունից հեռացնելով գործարարական գործունեության սուբյեկտներին վերաբերելի հատվածը՝ հաշվի առնելով այն, որ նման անհրաժեշտության դեպքում համապատասխան հոդվածը կարելի է և նպատակահարմար է սահմանել առանձին, որը հղում պարունակելով անհաղթահարելի ուժի վերաբերյալ վերոգրյալ առանձին կանոնին նույն կերպ կլուծի իր առջև դրված օրենսդրական կապը իրավակիրառի համար պատշաճ բովանդակություն ապահովելու հարցը:

Եզրակացություն:

Վերոգրյալի ամփոփ վերլուծության արդյունքում կարող ենք եզրահանգել, որ պայմանագրային պատասխանատվության համատեքստում մեղքի ավանդական՝ որպես անձի՝ իր ոչ իրավաչափ վարքագծի և դրա հետևանքների նկատմամբ սուբյեկտիվ վերաբերմունքի ընկալումը լիարժեքորեն չի արտացոլում պայմանագրային հարաբերությունների առանձնահատկությունները: Թեև մեղքի դիտավորության և անգոյություն ձևերի դասական տարբերակումը պահպանել է իր նշանակությունը քաղաքացիական իրավունքում, պայմանագրային պատասխանատվության պարագայում դրա մեխանիկական կիրառումը կարող է հանգեցնել պայմանագրային պարտավորությունների բնույթից բխող ռիսկերի ոչ համարժեք բաշխման և պարտատիրոջ լեգիտիմ ակնկալիքների անհարկի սահմանափակման:

Պայմանագրային պարտավորության ստանձնումն իր բնույթով ենթադրում է կողմի կողմից որոշակի վարքագիծ դրսևորելու և դրա չդրսևորման հետևանքների ռիսկը կրելու գիտակցված կամարտահայտություն: Հետևաբար, պայմանագրային մեղքի գնահատման ելակետը չպետք է սահմանափակվի միայն պարտապանի՝ պարտավորության խախտման նկատմամբ ունեցած հոգեբանական վերաբերմունքի պարզմամբ: Անհրաժեշտ է գնահատել, թե պարտապանը, հաշվի առնելով ստանձ-

նաժ ապրտավորության բնույթը, դրա կատարման պայմանները և իր վերահսկողության շրջանակը, արդյո՞ք ձեռնարկել է պարտավորության պատշաճ կատարման համար իրենից ողջամտորեն պահանջվող բոլոր միջոցները:

Այս իմաստով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 417-րդ հոդվածի 1-ին մասի երկրորդ պարբերությամբ նախատեսված՝ «իրենից կախված բոլոր միջոցները ձեռնարկելու» կանոնը պետք է դիտարկել որպես պայմանագրային մեղքի ինքնուրույն և օբյեկտիվ գնահատման չափանիշ: Նման մոտեցման դեպքում պայմանագրային մեղքի գնահատման ելակետը ոչ թե պարտապանի հոգեբանական վերաբերմունքն է սեփական վարքագծին կամ դրա հնարավոր հետևանքներին, այլ այն, թե արդյո՞ք պարտավորության խախտման պատճառը գտնվել է նրա վերահսկողության և ազդեցության շրջանակներում, և արդյո՞ք վերջինս կատարել է պարտավորության պատշաճ կատարման համար անհրաժեշտ բոլոր գործողությունները:

Առանձին գնահատման է արժանի ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների համար ԶՕ-ով նախատեսված՝ փաստացի առանց մեղքի պատասխանատվության ռեժիմը: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ գործարարի ենթադրյալ արհեստավարժությունը, գործունեության պարբերականությունը և շահույթ ստանալու նպատակով ռիսկ ստանձնելու հանգամանքներն ինքնին բավարար հիմնավորում չեն յուրաքանչյուր պայմանագրային պարտավորության խախտման դեպքում առանց մեղքի պատասխանատվություն սահմանելու համար: Գործարարական գործունեությունն, անշուշտ, ենթադրում է տնտեսական ռիսկի ստանձնում, սակայն այդ հանգամանքը չի կարող ինքնաբերաբար վերածվել ցանկացած իրավական ռիսկի համար անսահմանափակ պատասխանատվության:

Միաժամանակ, անհաղթահարելի ուժի ինստիտուտը, որպես գործարարի՝ պարտավորության խախտման համար պատասխանատվությունից ազատվելու միակ ընդհանուր հիմք, ամբողջությամբ չի լուծում նշված խնդիրը: Գործարարի վերահսկողությունից դուրս գտնվող հանգամանքների շրջանակն ավելի լայն է, քան անհաղթահարելի ուժի՝ բացառիկության, արտակարգության և անկանխատեսելիության խիստ չափանիշներին համապատասխանող դեպքերի շրջանակը: Հետևաբար, անհաղթահարելի ուժի և գործարարի կողմից վերահսկելի հանգամանքների միջև գոյություն ունի իրավական «միջանկյալ գոտի», որտեղ պարտավորության խախտումը կարող է պայմանավորված լինել պարտապանի ողջամիտ վերահսկողությունից դուրս գտնվող հանգամանքով, սակայն այդ հանգամանքը չի կարող որակվել որպես անհաղթահարելի ուժ: Նման դեպքերում առանց մեղքի

պատասխանատվության կիրառումը կարող է հանգեցնել պարտապանի անհարկի պատասխանատվության և պարտատիրոջ անհիմն հարստացման:

Հետևաբար, նպատակահարմար է որպես պայմանագրային պատասխանատվության ընդհանուր կանոն պահպանել մեղքի վրա հիմնված պատասխանատվության սկզբունքը՝ դրա պայմանագրային հարաբերություններին համապատասխան օբյեկտիվ բովանդակությամբ, իսկ առանց մեղքի պատասխանատվությունը՝ նախատեսել միայն օրենքով կամ պայմանագրով հստակ սահմանված հատուկ դեպքերում՝ հաշվի առնելով համապատասխան իրավահարաբերության բնույթը, պահպանվող շահի նշանակությունը և տվյալ գործունեության ոլորտային առանձնահատկությունները:

Այս համատեքստում օրենսդրական մակարդակով նպատակահարմար է նաև անհաղթահարելի ուժի վերաբերյալ ընդհանուր կարգավորումը տարանջատել ձեռնարկատիրական գործունեության սուբյեկտների համար սահմանված պատասխանատվության հատուկ ռեժիմից: Անհաղթահարելի ուժը, որպես պատասխանատվությունից ազատող ընդհանուր իրավական հիմք, նպատակահարմար է զետեղել քաղաքացիական պատասխանատվության ընդհանուր դրույթներում, իսկ առանց մեղքի պատասխանատվության կոնկրետ դեպքերը սահմանել համապատասխան իրավահարաբերությունները կարգավորող հատուկ կանոններով:

- ¹ Տե՛ս, Голубцова Ю. А., Понятие вины в римском частном праве и его восприятие в российском гражданском законодательстве, Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2013թ. № 4 (22), էջեր 155-157:
- ² Տե՛ս, Zimmermann R., The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford, Oxford University Press, 1996թ., էջեր 806-809:
- ³ Տե՛ս, Брагинский М. И., Витрянский В. В., Договорное право. Книга первая, Общие положения. М, Статут, 2003թ. էջեր. 574-578:
- ⁴ Տե՛ս, Zimmermann R., The New German Law of Obligations: Historical and Comparative Perspectives. Oxford: Oxford University Press, 2005թ., էջեր. 49-51.
- ⁵ Տե՛ս, Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը (BGB), հասանելի է՝ https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0854 , վերջին այցելություն՝ 2026թ. սեպտեմբերի 7:
- ⁶ Տե՛ս, նույն տեղում, պարագրաֆ 278.
- ⁷ Տե՛ս, Jansen N., Zimmermann R., Commentaries on European Contract Laws, Oxford University Press, 2018թ., էջ 1437.
- ⁸ Տե՛ս, Treitel G. H., The Law of Contract, Sweet & Maxwell, 14th ed., 2015թ., para. 19-002, 19-003, էջեր 1649-1650:
- ⁹ Տե՛ս, Jansen N., Zimmermann R., Commentaries on European Contract Laws, Oxford University Press, 2018թ., էջ 1438.
- ¹⁰ Տե՛ս, Ֆրանսիայի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը, հոդված 1231-3, հասանելի է՝ https://www.trans-lex.org/601101/_french-civil-code-2016/ , վերջին այցելություն՝ 2026թ. սեպտեմբերի 7:
- ¹¹ Տե՛ս, Menyhrd A., Veress E., New Civil Codes in Hungary and Romania, Springer International Publishing, 2017թ., էջ 118:
- ¹² Տե՛ս, Եվրոպական պայմանագրային իրավունքի սկզբունքների 8:108 հոդվածը, հասանելի է՝ https://www.trans-lex.org/400200/_pecl/#head_145, վերջին այցելություն՝ 2026թ. սեպտեմբերի 7:
- ¹³ Տե՛ս, Ապրանքների միջազգային առուվաճառքի պայմանագրերի մասին ՄԱԿ կոնվենցիայի 74 հոդվածը, ՀՀԱԳՆՊՏ 2011.01.14/12(20), ընդունվել է 11 ապրիլի 1980թ., Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 01 հունվարի 2010թ.
- ¹⁴ Տե՛ս, Միջազգային առևտրային պայմանագրերի սկզբունքների (Ունիդրուայի սկզբունքներ) 7.4.2 հոդվածը, հասանելի է՝ <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2016-English-i.pdf>
- ¹⁵ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը, ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50): Ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 05 մայիսի 1998թ., ուժի մեջ է մտել 01 հունվարի 1999թ.:
- ¹⁶ Օրինակ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 695-րդ հոդվածի համաձայն՝ փոխատու պատասխանատվություն է կրում գույքի օգտագործման հետևանքով երրորդ անձին պատճառված վնասի համար, եթե չի ապացուցում, որ վնասը դիտավորությամբ պատճառել է փոխառուն կամ այն անձը, որի մոտ այդ գույքը հայտնվել է փոխատուի համաձայնությամբ: Մեկ այլ օրինակ՝ ՔՕ-ի 828-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պահառուն, սույն օրենսգրքի 417 հոդվածով նախատեսված հիմքերով, պատասխանատվություն է կրում ի պահ ընդունված գույքի կորստի, պակասորդի կամ վնասվածքի համար:
- Արհեստավարժ պահառուն պատասխանատվություն է կրում գույքի կորստի, պակասորդի կամ վնասվածքի համար, եթե չի ապացուցում, որ գույքի կորուստը, պակասորդը կամ վնասվածքը տեղի են ունեցել անհաղթահարելի ուժի կամ գույքի այն հատկությունների հետևանքով, որոնց մասին պահառուն չգիտեր և չէր կարող իմանալ գույքն ի պահ ընդունելիս, կամ եթե դա կատարվել է պահատուի դիտավորության կամ կոպիտ անզգուշության հետևանքով:
- ¹⁷ Տե՛ս, օրինակ, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԳ/3908/02/14 քաղաքացիական գործով 07.04.17թ. որոշումը:
- ¹⁸ Տե՛ս, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԱՆԳ/2914/02/17 քաղաքացիական գործով 20.05.22թ. որոշումը:
- ¹⁹ Տե՛ս, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԶԳ/0595/04/08 քաղաքացիական գործով 17.04.2009թ. որոշումը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Голубцова Ю. А., Понятие вины в римском частном праве и его восприятие в российском гражданском законодательстве, Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2013թ. № 4 (22), էջեր 155-161
2. Zimmermann R., The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford, Oxford University Press, 1996թ., 1312 էջ:
3. Брагинский М. И., Витрянский В. В., Договорное право. Книга первая, Общие положения. М, Статут, 2003թ. էջեր. 574-848 էջ:
4. Zimmermann R., The New German Law of Obligations: Historical and Comparative Perspectives. Oxford: Oxford University Press, 2005թ., 256 էջ
5. Jansen N., Zimmermann R., Commentaries on European Contract Laws, Oxford University Press, 2018թ., 2120 էջ:
6. Treitel G. H., The Law of Contract, Sweet & Maxwell, 14th ed., 2015թ., para. 19-002, 19-003, էջեր 1649-2170 էջ:
7. Menyhrd A., Veress E., New Civil Codes in Hungary and Romania, Springer International Publishing, 2017թ., 226էջ:

8. Ֆրանսիայի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը, հոդված 1231-3, հասանելի է՝ https://www.trans-lex.org/601101/_/french-civil-code-2016/, վերջին այցելություն՝ 2026թ. սեպտեմբերի 7:
9. Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը (BGB), հասանելի է՝ https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0854, վերջին այցելություն՝ 2026թ. սեպտեմբերի 7:
10. Եվրոպական պայմանագրային իրավունքի սկզբունքներ, հասանելի է՝ https://www.trans-lex.org/400200/_/pecl/#head_145, վերջին այցելություն՝ 2026թ. սեպտեմբերի 7:
11. Ապրանքների միջազգային առուվաճառքի պայմանագրերի մասին ՄԱԿ կոնվենցիա, ՀՀԱԳՆՊՏ 2011.01.14/12(20), ընդունվել է 11 ապրիլի 1980թ., Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 01 հունվարի 2010թ.
12. Միջազգային առևտրային պայմանագրերի սկզբունքներ (Ունիդրոյայի սկզբունքներ) հասանելի է՝ <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2016-English-i.pdf>
13. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք, ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50): Ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 05 մայիսի 1998թ., ուժի մեջ է մտել 01 հունվարի 1999թ.:
14. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/3908/02/14 քաղաքացիական գործով 07.04.17թ. որոշումը:
15. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԱՆԴ/2914/02/17 քաղաքացիական գործով 20.05.22թ. որոշումը:
16. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԲԴ/0595/04/08 քաղաքացիական գործով 17.04.2009թ. որոշումը:

Айк Багдасарян

Преподаватель кафедры гражданского права Ереванского государственного университета
Член Палаты адвокатов Республики Армения, адвокат

РЕЗЮМЕ

Вина как условие договорной ответственности

В статье исследуются сущность и содержание договорной вины. Обосновывается, что в качестве критерия оценки договорной вины следует рассматривать не субъективное отношение должника к своим действиям и их последствиям, а факт принятия им необходимых мер для обеспечения надлежащего исполнения обязательства. Предлагается пересмотреть общий режим ответственности предпринимателей без вины и при оценке вины предпринимателей в рамках договорной ответственности руководствоваться общим критерием оценки договорной вины.

Ключевые слова: Договорная вина, договорная ответственность, гражданско-правовая ответственность, нарушение обязательства, должник, субъект предпринимательской деятельности, ответственность без вины, непреодолимая сила, сфера контроля должника, надлежащее исполнение.

Hayk Baghdasaryan

Lecturer at the Chair of Civil Law of the Yerevan State University
Member of the Chamber of Advocates of the Republic of Armenia, Attorney

SUMMARY

Fault as a prerequisite for contractual liability

The article examines the nature and substance of contractual fault. It argues that contractual fault should be assessed not on the basis of the debtor's subjective attitude toward their conduct and its consequences, but by determining whether the debtor took the necessary measures to ensure the proper performance of the obligation. The article further proposes reconsidering the general strict liability regime applicable to business entities and applying a uniform criterion for assessing contractual fault in the context of contractual liability.

Key words: Contractual fault, contractual liability, civil liability, breach of obligation, debtor, business entity, strict liability, force majeure, debtor's control, proper performance.

Բնագիրը ներկայացվել է 09.09.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 11.09.26թ.